

Türk Dünyası Üzerine Prof. Dr. Salıcan Cigitov ile Bir Söyleşi

Söyleşiyi yapanlar: Fazlı POLAT** - Durmuş ARIK***

Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Öğretim Üyesi olan ve belli bir süre Kırgızistan'ın Eski Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in danışmanlığı görevinde bulunan Prof. Dr. Salıcan Cigitov'un Kırgızistan ve genel olarak Türk Dünyası üzerine çeşitli düşüncelerini ve tespitlerini içeren söyleşinin ilgi çekeceğini umuyoruz.

Dinî Araştırmalar- Sayın Salıcan Cigitov, kısaca özgeçmişiniz hakkında bilgi verir misiniz?

Kırgızistan'ın Özgen ilçesinde Kelduk köyünde 17 Mart 1936 tarihinde doğdum. 1959'da Kırgızistan Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesini bitirdim ve aynı yıl Özgen'de öğretmen olarak göreve başladım. 1962'de Kırgızistan Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde araştırma görevlisi oldum. 1965'de Kırgızistan Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün "en genç bilim adamı" unvanını aldım. 1969'da Kırgızistan Devlet Üniversitesi Edebiyat Bölüm başkanı ve doçenti oldum. 1973'te Kırgız-Sovyet Ansiklopedisi baş redaktör yardımcılığına görevlendirildim. 1979'da Kırgızistan Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü Bölüm Başkanlığı görevini üstlendim. 1992'de Cumhurbaşkanının millî politika danışmanlığı görevinde bulundum. 1993'te Özbekistan'da Büyükelçi olarak görevlendirildim. 1996'da Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Rektör Yardımcılığına atandım. 2001 yılından beri Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü olarak görevimi sürdürmekteyim. Filoloji profesörüyüm, sekiz kitabım ve dört yüzden fazla makalem bulunmaktadır. Ayrıca Kırgızistan Yazarlar Birliği üyesiyim. Evli ve iki çocuk babasıyım.

Dinî Araştırmalar- Türkiye Türkçesini ne zaman ve nasıl öğrendiniz?

Çocukluğumda Özbekçeyi ve Kazakçayı biliyordum. Türk dilleri üzerine çalıştığım için Tatarçayı ve kendi çabalarımla Türkiye Türkçesini de öğrenmiştim. 1960'lı yıllarda Türkiye'den Türk Dil ve Türk Tarih Kurumu'ndan Türkçe kitaplar gönderiliyordu. Bu kitaplar Moskova üzerinden sansür uygulanarak bize ulaşıyordu. O kitapları okuyan yoktu. Ben o kitapları eski

* Söyleşi 16.06.2004 tarihinde Kırgızistan'ın Oş şehrinde gerçekleştirilmiştir.

** **Yrd. Doç. Dr.**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı.

*** **Dr.**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı.

birkaç Türkçe-Rusça sözlükten yararlanarak okumaya başladım. İkinci olarak, Nazım Hikmet'in eserlerini okuyordum. Bulgaristan'dan bir arkadaşım bana Nazım Hikmet'in eserlerini gönderiyordu, hatta onun bazı şiirlerini Rusça'ya çevirdim. Bu da benim Türkiye Türkçesini daha iyi öğrenmeme yardımcı oldu. Bağımsızlıktan sonra ülkemizde Türkçe bilenler yok denecek kadar azdı. Türkiye'den birileri geldiğinde mütercim olarak beni çağırıyorlardı. Ben kitapları okuyabiliyordum ama konuşamıyordum. Çeviri yapmakta o zamanlar zorlanıyordum. Pratiğim yoktu. Daha sonra pratiğim de gelişti.

Dinî Araştırmalar- Biz sizin Orta Asya'da tanınan bir şahsiyet olduğunuzu biliyoruz. Siz bağımsızlık öncesinde Orta Asya'nın bağımsızlığına kavuşacağına inanıyor muydunuz?

Hayır. O düşünce hiç kimsede yoktu. Bir sınıf arkadaşım vardı. Devlet Sekreterliği görevinde de bulundu, Şenbay Abdurrazzak. 17 yıl Japonya'da kaldı. İki defa konsolosluk yaptı, elçilik görevinde bulundu ve şimdi emekli oldu. Onunla bir konuşmamızda şöyle sormuştum: "SSCB ne zaman çökecek, çökebilir mi?" Bana verdiği cevap "daha yüzyıl gerekir" şeklinde olmuştu. Öyle bir beklenti yoktu. Biraz hazırlıksız yakalandık. SSCB'de bağımsızlığını ilk ilan eden Rusya olmuştu biliyorsunuz. Gülünç değil mi? Onu daha sonra başkaları izledi. Ama bu bir oyun, bir şaka gibi kabul ediliyordu. Hiç kimse dağılacağını beklemiyordu. Dağıldıktan sonra Orta Asya cumhurbaşkanları Aşkabat'ta bir araya geldiler, ancak bir karara varamadılar. Daha sonra 16 Aralık'ta Kazakistan bağımsızlığını ilan etti. Biliyorsunuz 1988 yılında referandum yapılmıştı. Referandum sonucunda Rusya'da halkın % 85'i, Orta Asya'da ise % 95'i Sovyetler Birliği'nden ayrılmak istemediği yönünde oy kullanmıştı. Yani halk parçalanmak istemiyordu. Referandum yapılmıştı ama devlet totaliter olduğu için referandum sonuçlarına itibar edilmemiş ve uygulanmamıştı. Sonuçta birlik dağıldı. Bir anlamda Rusya kendi bağımsızlığını kendi ilan etti. Rusya Orta Asya'yı bir yük olarak görüyordu ve yükünden kurtulmuş oldu.

Dinî Araştırmalar- Bağımsızlık sonrasında Orta Asya'da siyasi, ekonomik ve sosyal alanda birtakım kargaşalar yaşandığını gözlemliyoruz. Bu durumla ilgili olarak birkaç sorumuz olacak. Özellikle Kırgızistan ve Orta Asya Cumhuriyetlerini yöneten politikacılar, liderler siyasi ve ekonomik açıdan gelecekle ilgili Orta Asya birliği şeklinde bir yapılanmaya gitmeyi düşünüyorlar mı?

Halk düzeyinde böyle bir düşünce var. Bu yönde çeşitli toplantılar yapılıyor. Yakın geçmişte Kazakistan'da böyle bir toplantı gerçekleşti. Bu toplantıya Rusya'dan da katılım oldu. Ama pratikte bu düşünce gerçekleşmiyor. Bazı yetkili kişiler de Orta Asya birleşmeli diyor ama bir türlü bu düşünce gerçekleşmiyor. Biliyorsunuz Orta Asya'nın büyük devletleri Kazakistan ve Özbekistan. Bu iki devlet birleşse diğerleri onları takip edecektir, ama olmuyor. Bunun yanında Türk dünyası birleşsin düşüncesi de var. Özellikle Türkiye'den gelen aydınlarda da bu düşünce var. Bana göre Orta Asya Cumhuriyetleri vagon, Türkiye lokomotif olsa uygar dünyada yerimizi almak için

önemli bir adım atmış olacağız. Türkiye bu noktada başı çekecektir. Bizim Türk Cumhuriyetleri gerçekten de vagon kabul edilebilir, ama her biri kendisini lokomotif zannediyor. İşte problem burada. Bu problem bizim yöneticilerimizden kaynaklanıyor. Yöneticilerimizin en önemli özelliği Sovyet döneminden gelmiş olmaları, hala onlarda Sovyet mentalitesi var. Bunun yanında iktidar ve zenginlik kişileri bozuyor. Bizim cumhurbaşkanlarımız derebeyi gibi. Bundan dolayı biz bazı alanlarda geriye gidiyoruz. Aslında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde bağımsızlığın ardından demokrasiyi yerleştirmek ve uygar dünyaya katılabilmek için gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştı. Cumhurbaşkanları da buna öncülük edeceklerdi. Anayasalarımızda bu yön-de ifadeler de yer aldı. Biliyorsunuz Kırgızistan Cumhuriyeti'nin ilk anayasası 1993'te kabul edildi. 10 yıl cumhurbaşkanlığı görevi anayasada çok görülmüşü, buna rağmen iki defa seçilebilir denilmişti, ama iki defa yetmedi. Süre dolunca tekrar ilgili maddeyi değiştirdiler. Şimdiye kadar bütün Orta Asya Türk cumhuriyetlerindeki genel uygulama ve yaklaşım böyle oldu. Neredeyse 13-14 yıl oldu cumhurbaşkanlıklarında değişme olmadı.

Dini Araştırmalar- Bağımsızlık sonrasında Kırgızistan'da ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde demokratikleşme çabalarına şahit oluyoruz. Bu çabaları nasıl değerlendiriyorsunuz? Demokratikleşme süreci nasıl ilerliyor?

Bana göre bazı şeylere halkımız hazır değil. Halkta hala köle psikolojisi var. Bu psikolojinin temeli sadece Sovyetler Birliği dönemine dayanmıyor, ondan önce de vardı bu psikoloji. Türkiye'de "devlet baba" deniliyor ya, işte öyle bir psikoloji bizde de var. "Devlet bilir", "büyüklerimiz bilir" düşüncesi. Diğer yandan demokrasi inancına henüz bizim büyüklerimiz ve idarecilerimiz de hazır değiller. Aslına bakarsanız zihniyetimiz hala komünist. Bizde komünist rejim bitti ve herkes kendini "demokrat" ilan ediverdi. Demokratlığın bir yönü de Batı'dan destek ve maddi yardım almaktır. Aslında idarecilerimiz hala totaliter devletin kalıntıları olarak bir düşünceye sahipler. Demokrasi düşüncesi ve inancı yok. Demokrasi için sıkıntı çekmiş olmak, bedel ödemek gerekiyor. Tabir yerindeyse, "demokrasi imanı" diyelim biz buna, işte bu iman henüz yok idarecilerimizde. İdarecilerimiz kendilerini demokrat ilan etseler de gerçekte sıkıntılar var. Sovyetler Birliği totaliter devletti ama otoriterdi de, hatta Brejnev zamanında biraz demokrasi de vardı. Bakınız Özbekistan'a, Türkmenistan'a, katı uygulamalar var. Türkmenbaşı kendi ülkesinde ayların, yılların hatta günlerin adlarını değiştirdi. Ne olacak bu? Gülünç değil mi? Başkaları da böyle. Orta Asya idarecilerinin genel politikası; iktidarı ellerinden bırakmamak ve iktidarda kalmak. Türk Cumhuriyetlerinin anayasalarında bu amaçla iki kez değişiklik yapıldı. Türkmenbaşı'nın kendisini ölünceye kadar Cumhurbaşkanı ilan ettiğini biliyorsunuz. Türkmenbaşı bunu, halkım istiyor şeklindeki bir gerekçeyle temellendirdi. Fakat ümidimiz çok, halkımız için iyi şeyler yapılsın istiyoruz. Ancak istenilen şartlar henüz gerçekleşmiş değil.

Dini Araştırmalar- Kırgızistan Cumhuriyeti'nde yürürlükte bulunan hukuka bakıldığında Avrupa standartlarında demokrasiyi yansıtabileceği gö-

rülüyor. Ancak uygulamada bunun gerçekleşmediğini söylemek mümkün mü?

Bu konuda suçu aydınlarda aramak gerekiyor. Aydınlarımızın bu yönde ciddi bir düşünce ve anlayışları yok. Belki sözlerinde var ama demokrasiye inançları yok. Biliyorsunuz muhalefet de aydınlardan çıkıyor. Aslında biz tam bir trajedi yaşıyoruz. Bakınız Sovyetler dağılılı yaklaşık 15 yıl oldu. Demokratikleşme sürecini 1985'ten başlatsak neredeyse 20 yıl oldu. Birçok alanda reform yapıyoruz. Taşkent'teki elçilik görevim sırasında Taşkent'te görev yapan Çin Büyükelçisi bir görüşmemizde bana şöyle demişti: "Reform için halkın yaşam seviyesinde olumlu bir gelişme olmalı. Eğer bu değişim olmazsa buna reform değil başka bir ad verilmeli." Hoşuma gitmişti bu sözler. Gerçektende buna belki "reform oyunu" da diyebiliriz.

Dinî Araştırmalar- Sizce Orta Asya Cumhuriyetlerinde demokratikleşme süreci daha çok zaman alır mı?

Belki Kazakistan'da ve Kırgızistan'da bu süreç daha hızlı gerçekleşebilir. Yeni nesle demokrasi anlayışını ve bilincini yerleştirebilirsek bu alanda önemli ilerlemeler kaydedilebilir. Ama bana göre Özbekistan'da ve Türkmenistan'da demokrasiye geçiş daha zor olacak, hatta bu süreç kanlı olacaktır. Aslında halkın psikolojisinde, anlayışında değişim ve ilerleme var. Genel olarak bağımsızlığın ilk yıllarında var olan devlete güven kaybolmaya devam ediyor. Buna rağmen Orta Asya halkı dış dünyaya açılıyor. Rusya'ya, Avrupa ülkelerine gidiyor, oralarda çalışıyor. Kendi ülkeleriyle de irtibatlarını sürdürüyorlar. Özellikle Taciklerde ve Kırgızlarda bu dışa açılma daha hızlı ve fazla görülüyor. Yaşam şekli ve anlayışı bakımından da memnuniyet verici gelişmeler oluyor. Serbest Pazar ortamı her geçen gün daha iyi şartlarda geliyor. Bir anlamda, Kırgızistan "globalleşme süreci"ne farkına varmadan girdi, diyebiliriz. Ama ileride halkımız bu süreçten memnun olacak mı, bilmiyoruz. Bazı alanlarda özelleştirmeler oldu biliyorsunuz, bundan kazançlı çıkanlar memnun.

Dinî Araştırmalar- Sovyetler Birliği dönemi ile bu birlik dağıldıktan sonra ülkenizde özellikle ekonomik alanda ne gibi değişiklikler oldu?

Eskiye göre ticaret alanında büyük gelişmeler yaşanıyor. Kırgızistan'ın kendi ürettiği önemli ticari malları yok. Daha çok Çin'de üretilen mallar satılıyor, ticarete bir canlılık yaşanıyor. Kırgızistan'da sanayileşme yaşanmıyor, çünkü küçük bir devlet. Aslında ulus olma sanayileşmeden başlar. Fakat bizim imkanlarımız sanayileşme için uygun değil. Rekabet gücümüz de yok. Yanı başımızda Çin var biliyorsunuz. Çin başka ülkelerin ekonomisini de etkileyebiliyor. Büyük devletler küçük devletlerin sanayileşmesini engelliyor. Belki Kazakistan gibi yer altı bakımından zengin kaynakları bulunan zengin devletlerde istenen olumlu gelişmeler yaşanabilir. Bunun yanında Kırgızistan'a yabancı sermaye oldukça fazla girmiş bulunuyor.

Dinî Araştırmalar- İzinizle konuyu biraz da Türkiye'ye çekmek istiyoruz. Sizler hem Sovyetler Birliği dönemini yaşadınız hem de bağımsızlık dönemini yaşıyorsunuz. Bu coğrafyadan Türkiye'yi ve Türkleri nasıl görüyorsunuz?

Eskiden Sovyetler Birliği “süper güç” olarak biliniyordu. Türkiye’yi küçük ve geri kalmış bir ülke olarak biliyorduk. Öyle öğretiliyordu insanlara. Perestroika ve glasnost sürecinde Rusya’dan çeşitli tiyatro, sinema ve sanat yönetmenleri Türkiye’ye gidip geliyorlardı. Bunlardan birisinin yazısında şunları okumuştum: “Biz Türkiye’nin farkında olmamışız. Türkiye’yi küçük bir devlet olarak biliyorduk, fakat bizden ileri bir devlet olduğunu gördük.” Bunun yanında eskiden bazı Türk yazarların Rusça’ya çevrilen eserlerini okuyorduk. Mesela Reşat Nuri’nin “Çalıkuşu”nu ben çocukken okulda okumuştum. Nazım Hikmet’in kitaplarını, piyeslerini, şiirlerini okuyorduk. Sabahattin Ali’nin hikayeleri bizim okul kitaplarında da vardı. Ancak Türkiye hakkında detaylı bilgimiz yoktu. Daha sonra Türkiye NATO’ya girdi. Sovyetler zamanında 1934’lerde yazılan bir makale okumuştum. Makalede Kırgız aydınları suçlanıyordu: “Bizim aydınlarımız Kemalist Türkiye’ye yalnızca bakarak oturuyorlar. Ciddi atılımları yok.” Demek ki, onlar başka yerlerde bir araya gelip, gizli olarak neler yapılması gerektiği konusunda konuşuyorlardı. Bu arada Türkiye’yi de takip ediyorlardı.

Sovyet döneminde bir arkadaşımın çocuğuna “Atatürk” adını verdiğini biliyorum. Şimdi bu çocuk büyüdü, iş adamı oldu ve Çin’de çalışıyor. Yine tanıdığım biri var, adını “İstanbulbek” koymuşlar. Aslına bakarsanız şimdi olduğu gibi geçmişte de Türkiye’ye bir özlem, bir ilgi vardı. Özellikle aydınlar İstanbul’daki, Ankara’daki gelişmeleri takip ediyordu. O dönemde Rusya’da Türkiye hakkında kitaplar yazılıyor, okunuyordu. Gazetelerdeki haberlerde Türkiye’ye yer veriliyordu. Ama bütün haberler Sovyet ideolojisi açısından süzgeçten geçirilip yayınlanıyordu.

Dini Araştırmalar- Bağımsızlık sonrasında Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin ilişkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Size göre Türkiye bu coğrafyaya gereken ilgiyi gösterebiliyor mu?

Bağımsızlıktan sonra Orta Asya Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke Türkiye oldu. Daha sonra Türkiye’den yetkililer gelmeye başladı. Kırgız temsilciler de Türkiye’ye gitmeye başladılar. Çok sayıda öğrenci gitti. Bu öğrenciler Türkiye’yi ve Türkçe’yi öğreniyorlar. Bağımsızlık sonrasında ilişkilerimiz her yönden arttı. Sanırım şimdi Kırgızistan’da 30 binden fazla insan Türkiye Türkçesini konuşup rahat bir şekilde anlayabiliyor. Türkiye Türkçesini öğrenenlerin sayısı her geçen gün hızla artıyor. Bakınız, Rusça’yı çok az Kırgız yüz yılda öğrenmişti. 1920’li yıllara ait bir haber okumuştum. Haberde, o yıllarda Rusça’dan Kırgızca’ya yalnızca 25 kişinin çeviri yapabileceğinden söz ediliyordu. Kırgızlar 50’li yıllardan sonra Rusça öğrenmişlerdir. Bu tarihlere kadar köylere gelen Rusları anlamak için Rusça bilen adam bulamıyorduk. Türkçe’yi ise Kırgızlar çok kısa zamanda öğrenmeye başladılar. Bizler Türkiye’nin dış politikasından uzun vadeli strateji belirleyerek hareket etmesini bekliyoruz. Her yıl yüksek öğrenime çok sayıda öğrenci götürüyor Türkiye. Bu öğrencilerin seçiminde çok iyi kriterler belirlenmeli, hatta bu öğrenciler orta öğretimde belirlenmeli. Bence sayıdan çok niteliğe önem verilmeli bu konuda. Bu gençler 2030-2040 yıllarında önemli görevlere geleceklerdir.

Ancak Türkiye’de bu öğrencilerle fazla ilgilenilmiyor, öğrenimlerini tamamlayanlarla irtibat sürdürülüyor ve bu gençler kayboluyorlar. Gençlerin çoğu ya Türkiye’de kalıyor ya da Batı’ya gidiyor, Kırgızistan’a dönmüyorlar. Geri dönenlerin çoğu ise iş bulamıyor, iş kuramıyor ve çaresizlik içinde kıvrıyor.

Dinî Araştırmalar- Genelde Türkiye’de kamuoyunda Türkiye, Türk Cumhuriyetlerine gereken ilgiyi ve desteği gösteriyor düşüncesi var. Ancak hala Rusya ve Amerika gibi ülkelerin bu bölgede kendi aralarında bu coğrafya üzerinde işbirliği ya da mücadele ettikleri gözleniyor. Türkiye bu güçlerin neresinde duruyor ya da durmalı?

Amerika’nın Orta Doğu’ya girdiğini ve bu bölgede etkin rol üstlendiğini görüyorsunuz. Belki Amerika’nın Orta Asya’da Rus politikalarına sessiz kalması düşünülebilir. Ama bu coğrafyayla ilgili Amerika’nın kıskançlığı da söz konusu. Aynı şekilde bu kıskançlık Rusya için de geçerlidir. Orta Asya’da petrol, gaz ve nadir bulunan başka maden kaynakları var. Bunlar kıskançlık ve çekişme sebebi olarak yeterli bence. Diğer bir Amerikan politikası; Orta Asya Cumhuriyetlerine, İslam dünyasından Türkiye örnek gösteriliyor. Türkiye hem modern hem de demokratik bir ülke. Arap ülkelerinden bizim örnek alabileceğimiz demokratik bir İslam ülkesi yok. Bu bakımdan Türkiye bizim için örnek ve modeldir. Bunun yanında Türkiye modeliyle Orta Asya Cumhuriyetleri uygar dünyaya kazandırılabilir diye düşünüyorum. Ayrıca Amerika’da, Orta Asya tekrar Rusya’nın kucağına düşmesin düşüncesi de olabilir.

Dinî Araştırmalar- Kırgızistan’ın bulunduğu coğrafya bir taraftan dev bir ülke olan Çin’e komşu, diğer tarafta, henüz düne kadar birlikte yaşadığı Rusya ve bağımsızlık sonrasında çeşitli vesilelerle bu coğrafyada etkin rol üstlenmeye gayret eden Amerika var. Bu arada Avrupa ülkelerini de unutmamak gerekiyor. Türkiye’nin de girişimleri var biliyorsunuz. Bu çerçevede bağımsızlık sonrasında Kırgızistan’ın özellikle Rusya ile olan ilişkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Rusya bize birçok bakımdan yakın. Vatandaşlarımız Rusça’yı öğrenmiş durumda. Rusya’ya gitme ve iletişim imkanları kolay. Şu anda Rusya’da bir milyona yakın Kırgız çalışıyor. Kırgızistan’ın ilerlemesine bunların katkısının büyük olacağına inanıyorum. Rusya’da çalışan Kırgızlar aracılığı ile ticari ve ekonomik açıdan Kırgızistan’a oldukça fazla girdi var. Ama Rusya’da politik olarak eski düşünceler hala etkili. Rusya her ne kadar demokrasiye geçiş sürecinde ve zengin bir ülke olsa da, bölgede etkili olmaya çalışan diğer güçlere Amerika’ya, Avrupa’ya ve Türkiye’ye karşı kıskançlık yapacaktır, yapıyor da. Burada şunu ifade etmek isterim: Amerika coğrafi olarak Orta Asya’ya uzak, ama maddi destek veriyor, para desteğiyle bazı isteklerini yaptırıyor. Ancak Amerika’ya göre Rusya’nın bizim için daha önemli olduğunu düşünüyorum. Eskiden Orta Asya’ya baktığımızda Özbekistan’ın Rusya’ya karşı olduğunu görürdünüz. Ancak coğrafi yakınlık Özbekistan’ı Rusya’yla olan ilişkilerinde yakınlaşmaya mecbur etmiştir. Kazakistan’da ise Rus nüfus ol-

dukça fazladır. Kazakistan Rusya'nın komşusudur da. Bu da Kazakistan'ın Rusya'yla doğal bir yakınlık sebebidir. Şimdilerde Ukrayna, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya bir dörtlü işbirliği içine girmeye çalışıyor. Kırgızistan ve Tacikistan fakir ve küçük ülke oldukları için bu ülkeleri büyük projelere, işbirliklerine dahil etmiyorlar henüz.

Dinî Araştırmalar- Orta Asya Türk cumhuriyetlerinden hangisinin en kısa zamanda istenen düzeyde ekonomik iyileşmeye ve demokrasiye erişeceğini düşünüyorsunuz?

Kazakistan'ın erişebileceğini söylemek mümkün. Çünkü Kazaklar için Avrupalaşmış halk diyebiliriz. Bana göre Ruslar da Avrupalaşmış halk olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında Kazakistan zengin bir ülke. Ekonomik açıdan gelişebilmek için bütün altyapı imkanları bulunmaktadır. Ayrıca ekonomik alanda en iyi ve istenen reformları gerçekleştiren ülke de Kazakistan'dır. Hatta şunu söyleyebiliriz: SSCB dağıldıktan sonra ortaya çıkan cumhuriyetler içinde Kazakistan, ekonomik alanda istenen reformları gerçekleştirmiştir. Bu alanda Kazakistan'ın Rusya'dan da ileri olduğunu söyleyebiliriz. Kırgızistan'ın da kısa sürede ekonomisini düzeltebileceğini söyleyebiliriz. Çünkü Kırgızlar da birçok konuda Kazaklar takip ediyor. Bunun yanında Kırgızistan'da demokrasinin temel unsurları bulunuyor. Demokratikleşme için gereken gerekli olan yasal düzenlemeler gerçekleştirilebilir. Bu konuda Cumhurbaşkanımız gerekeni yapabilir. Muhalefet yapan gazetelerimiz var, ancak istenen düzeyde özel radyo ve televizyon yok. Kırgızların az çok demokrasiye alıştığını söyleyebiliriz. Özbekistan'a ve Özbeklere bakıyorsunuz, hatta bizim Oş bölgesindeki Özbekler Özbekistan'ı izliyor, oradaki politikaları takip ediyor ve Kırgızistan'la karşılaştırıyor. Kırgızistan'da demokrasiyi, en azından demokrasinin temel unsurlarını görüyor. Sonuç olarak Kırgızistan'ın da yakın gelecekte demokrasinin gereklerini yerine getiren bir ülke olabileceğini söylemek isterim.

Dinî Araştırmalar- Demokrasiye geçiş süreci altyapı istiyor. Görüldüğü kadarıyla hemen bütün Orta Asya'da, özellikle Kırgızistan'da da halkın çoğunluğu ekonomik açıdan zayıf durumda. Demokratikleşme süreci içerisinde bu altyapıyı oluşturmak, halkın refah düzeyini yükseltmek gerekiyor. Bu bağlamda yabancı dini akımların ve hareketlerin Kırgızistan'ın demokratikleşme sürecini bir fırsat bilerek faaliyette bulduklarını biliyoruz. Bu konuda gelecekte bölge için bir tehlike görüyor musunuz?

Herkesin bildiği bir gerçek var: Orta Asya'da günümüzde önemli ölçüde bir fakirlik var, halk fakir. Eğer ekonomik özgürlük verilse halkımız kısa sürede kalkınmak istiyor. Orta Asya ülkelerinde vergiler çok yüksek, çeşitli amaçlarla yapılan törenler ve bu törenlerdeki israf da fazla. Bunun için bütçeyi rahatlatıcı önlemler almak, israfla mücadele etmek gerekiyor. Bu coğrafyada halka güvenmek gerekiyor. Halkın ortaya koyduğu, halka dayalı demokrasi ve özgürlük en güzel şey değil mi? Bize söz ve düşünce özgürlüğü verildi, aramızdan çok iyi gazeteciler, düşünürler çıktı. Ama ekonomik alanda kendi imkanlarıyla zengin olan iş adamlarımız yok. Bana göre bağımsız-

lık sonrasında yabancı güçler bize yardım etmemiş olsaydı biz kendi başımızın çaresine bakıp kalkınacaktık, şartlar bizi bu yönde zorlayacaktı. Demokrasi de geliştirecekti. Yabancı güçler yardım ediyor, ancak alınan yardım karşısında çeşitli alanlarda tavizler veriliyor. Bunun için demokrasi ve özgürlük alanında istenen yakalanamıyor.

Diğer önemli bir husus, özellikle Batı'dan Hristiyanlar geliyor. Amerika'dan da "grant" dedikleri kredi yardımları geliyor. Bu yardımın verilmesiyle Kırgızistan'a "din özgürlüğü vereceksin" deniliyor, baskı yapılıyor. Bizim idareciler de bu yönde gerekli anayasal ve hukuksal düzenlemeleri yapıyor. Şimdi kanunlarımız yabancı dini akımlara ve hareketlere de çok geniş hareket imkanı veriyor. Hoş görülmüyoruz, toleranslıyız ya! Bu yasal imkanlardan yararlanan yabancı dini akımlar ülkemize gelerek, deyim yerindeyse, halkın çoğunluğunun vicdanını satın alıyor. Halka para veriyor, sen bizim dinimize gir diyor. Baptist ol, Adventist ol, Evanjelik ol diyor. 2002 yılında Celalabad şehrinde AGİT, çeşitli Avrupalı vakıflar ve Kırgızistan Din İşleri Komisyonu "inanç ve ifade özgürlüğü" konulu bir konferans düzenlenmişti. Bu konferansa ben de katılmıştım. Konferansta bizim politikacılar "bizde özgürlük var, demokrasi var" diye demokrasi ve özgürlüğe vurgu yapıyorlardı. Batı'dan gelen temsilciler ve katılımcılar, Baptistler, Adventistler, Yehova Şahitleri ve Hristiyanlığın diğer dini gurup temsilcileri de oturup dinliyorlardı. Daha sonra Kazakistan Müftüsü söz aldı, biraz da katı konuştu ve eleştirilerde bulundu. Yabancı dini akımların temsilcileri Müftünün sözlerine sinirlenmeye başladılar. Ben de toplantıda söz istedim ve konuştum. Onlara şöyle söyledim: "Sizin yaptıklarınız Hristiyan ahlakı açısından da doğru değil. Çünkü siz bizim insanlarımızın fakirliğinden, içinde buldukları zor durumdan yararlanıyorsunuz. Onun için doğru olan şudur: Siz bize ve bölge insanına gerçekten yardım edecekseniz, ekonomik açıdan yardım edin, halkı kalkındırabilirim, refah düzeyini yükseltelim. Bunun için de önce iş adamlarınız gelsin. Ondan sonra misyonerlerinizle, kitaplarınızla, kasetlerinizle gelin. Halk o zaman gönüllü olarak kendi seçimini yapsın. Bir an için Batı dünyasının ekonomik açıdan Kırgızistan'ın seviyesine düştüğünü, Orta Asya ülkelerinin ve İslam ülkelerinin zengin olduğunu farz edelim. Bizim din adamlarımızın cebinde de parası çok olsun ve Batı dünyasına, sizin insanlarınızı Müslüman yapmak için göndermiş olalım. Sizin insanlarımızın da Müslüman olmaya başladılar diyelim. Nasıl tepki gösterirdiniz?" Daha sonra biraz şakayla "bizim Kırgızlar iyi Müslüman olamadılar, iyi Hristiyan olmaları da şüpheli" dedim. Bir de benzetmem olmuştu şaka yollu: "Kırgızlar kaza benzer. Onları suya daldırsanız da kuru çıkarlar. Daha önce bunu gördük. Komünizm bir din gibiydi. 70 yıl Kırgızları komünizme daldırdık komünist oldular. Komünizm bitince Kırgızistan'da bir tane komünist kalmadı, hepsi demokrat oluverdi." dedim.

Dinî Araştırmalar- Sayın hocam, basın yayından da takip edebildiğimiz kadarıyla, özellikle Kırgızistan'da ve Kazakistan'da yabancı misyoner hareketlerin etkili olduğunu ve bu alanda sonuç aldıklarını, yani Kırgızlardan ve Kazaklardan Hristiyanlaşmalarının olduğunu öğreniyoruz. Yetkililer bu ko-

nuda yüksek rakamlar da telaffuz ediyorlar. Bu rakamlar ve din değiştirmeler sizce ne ifade ediyor? Bölgede dini ve kültürel açıdan bir değişim mi yaşanıyor? Bizim gördüğümüz kadarıyla bu süreç biraz da hızlı işliyor. Bunun karşısında Müslüman din görevlileri ve dini kurumlar yeterli düzeyde yapması gerekenleri yerine getirebiliyor mu?

Az önce sözünü ettiğim toplantıda bizim din görevlilerine ve müftülere biraz katı konuştum. Onlara şöyle demiştim: “Değerli Müslüman din görevlileri ve temsilcileri! Günümüzde her alanda olduğu gibi dini alanda da rekabet yaşanıyor. Sizlerin de çok çalışması gerekiyor. Sizin hizmet götüremediğiniz insanları, başkaları başka dine çekiyor.” Aslında bu konuda da biraz abartma var gibi. Hristiyan misyonerlerin çok etkili ve abartılı çalıştıklarını biliyorum. Ama bir de çeşitli Müslüman anlayışlarla ilgili meseleler var. Mesela; Hizbuttahrir, Vahhabi diyorlar. Bunlar var mı, yok mu kimse bilmiyor. Özbekistan’da bir din görevlisi milletvekili olmak isterse ona “sen vahhabisin” diyorlar, karalıyor ve susturuyorlar. Bunun yanında eski KGB’nin de bir geleneği var. Bu gelenek “sun’i bir düşman bulmaktır”. KGB’nin bizim ülkelerde yürüttüğü propaganda demokrasiye engel olmak ve özellikle de Müslümanlık duygularını bastırmak amacını taşımaktadır. Ama kaç Kırgızın gerçekten Hristiyan olduğuna dair sağlam bir bilimiz yok. Onların gerçek anlamda Hristiyanlığı kabul edip etmediklerini bilmiyoruz. Bunu para için de yapmış olabilirler. Çünkü yabancı dini akımlar taraftar bulabilmek için çoğu zaman maddi yardımda bulunuyorlar, para veriyorlar.

Biliyorsunuz Kırgızlar kendilerini eskiden beri Müslüman olarak nitelendiriyorlar. Kırgızlarda sünnet var, nikah var. Ölünce Müslüman olarak ölüyorlar ve defin oluyorlar. Ama Kırgızlar arasında birçok namaz kılan, oruç tutan da var. Kırgızlardan Hristiyanlığa geçtiğini söyleyenlerin çoğunun, bunu para için yaptıklarını söyleyebiliriz. Bu arada Hristiyan akımların gayretlerini küçümsememelidir. Hristiyan misyonerler Kırgızlardan hitabeti güçlü papaz hazırlıyorlar. Onlara Kırgızca vaaz öğretiyorlar. Kırgızca müzik ve ilahiler başta olmak üzere sanatın çeşitli dallarını da Hristiyanlaştırma işinde kullanıyorlar. Kırgızistan’daki Müslümanlıkta bunlar yok. Bu konuda da bizim Müslümanların galiba bir reform yapması lazım. Çünkü günümüzde dinler arasında bir rekabet yaşanıyor. Eskiden Kırgızistan’da İslam’dan başka dinler ve din görevlilerinin rakibi yoktu. Şimdilerde başka dinden din adamları geliyor, propaganda yapıyor, Müslüman halkı kendi dinlerine çekmek için metotlar geliştiriyorlar. Bizim din görevlilerine bakın, adeta ortaçağı yaşıyorlar, gelişen şartlara göre kendilerini yenileyemiyorlar. Türkiye’ye bakın, din görevlilerinin kıyafeti modern, bilgisi var, din anlayışları da günün şartlarına göre. Orta Asya’da, özellikle dini alanda bazı şeylerin değişmesi gerekiyor. Hem din anlayışının hem de din görevlilerinin yenilenmeye ihtiyacı var.

Din değiştirmeye ilgili Kırgızistan’da tehlike var mı bilmiyorum. Ama Kırgızistan’da 15-20 bir Hristiyanlaşan Kırgız varsa 3 milyon Kırgız için bunlar önemli bir miktar değil. Kazaklar arasında da Hristiyanlaşmanın ciddi boyutta olduğunu düşünmüyorum.

Geçmişte Ruslar Orta Asya'yı Hristiyanlaştırmayı amaçlamamış. Kazaklara, Kırgızlara, Özbeklere, "biz sizin dininize, örfünüze dokunmayacağız" denilmiş. Ruslar Tatarları, Çuvaşları Hristiyanlaştırmış, ama Orta Asya'da durum böyle olmamış. Günümüzde Batı dünyasından Hristiyan din adamları geliyor. Bu din adamlarının arkasında büyük maddi destekler var. Maddi destek ve krediler Kırgızistan'da ve genel olarak da Orta Asya'da din özgürlüğünün verilmesi içindir. Bir anlamda batıdan gelenler kendilerine dini alanda faaliyet imkanı verilmesi için bu bölgeye yardımda bulunuyorlar. Aslında şu sorunun cevabını merak ediyorum: Batıdan gelen misyonerler Kırgızları Hristiyanlaştırdı diyelim, bunun Batı dünyasına ne faydası olacak? Filipinleri, Endonezyayı Hristiyanlaştırdınız, onun ne faydasını gördünüz. Bunların amaçları nedir, tam olarak bilmiyorum.

Dini Araştırmalar- Kırgızistan'da bu tür girişimlere karşı bir tedbir alınıyor mu? Bir politika geliştiriliyor mu?

Din görevlileri dışarıdan gelen misyonerlerle ya da Hristiyanlaşanlarla kavga çıkarıp onları dövüyorlar. Hristiyan olmuş bir Kırgızın Müslüman mezarlığına gömülmesine izin vermiyorlar. Ama bu mücadele pek de uygun olmuyor. Doğrusu bizim din görevlilerimiz yabancı dini akımların misyonerleriyle mücadelede yetersiz kalıyorlar. Bizim din görevlilerinin her şeyden önce kendilerini yenilemeleri, yetiştirmeleri, bilgilerini artırmaları ve çok çalışmaları gerekiyor. Bu alanda problemimiz büyük. Ancak görünen o ki, Orta Asya'da uzun vadede Hristiyanlık başarılı olacaktır. Bu Orta Asya için önemli bir sorun. Bunu korkmadan, çekinmeden iyi incelemek ve değerlendirmek gerekir. Bu konuda şu anda Orta Asya'da yaşanan acı durum şudur: Bizde parayla her şey satın alınabilir. Yabancı bir dini akım resmi kurumlara kendini kaydettirip yasal hale gelebilir. Kazakistan'da, Tacikistan'da, Kırgızistan'da bütün Orta Asya'da durum farklı değil. Bu konuda bir örnek vermek istiyorum: Ahmediyye adlı bir gurup var. Pakistanlı yetkililer Kırgızistan'daki yetkililerden bu gurubu tanımamaları ve faaliyetlerine izin vermeleri için talepte bulunmuştu. Ama Kırgızistan'da bu gurubun da faaliyetlerine resmi olarak izin verildi. Krişnacılar var. Bunlar Hindistan kaynaklı. Kırgızistan'da yetkililerden hiç kimse bunların faaliyetlerini ciddiye almıyor, ama onlar da oldukça etkililer.

Dini Araştırmalar- Geçmişte SSCB döneminde ateizme dayalı bir anlayış adeta bütün SSCB devletlerinde dayatıldı. Bu nedenle günümüzde Kırgızlar ve diğer Orta Asya Müslümanları arasında yaşanan bir din boşluğundan söz edilebilir. Hristiyanlaşmanın ya da Kırgızlar arasında yabancı dini akımların başarısında, bu din boşluğunun önemli olduğunu söylemek mümkün mü? Acaba Sovyet döneminde ateizm ne kadar başarılı oldu? Halkın ateizme karşı bir tepkisi var mıydı? Halkın dindarlık düzeyi neydi ve halk daha çok dindarlığını hangi alanda koruyabildi?

Bolşevikler ateizmi ileri sürmüşlerdi biliyorsunuz. Halkları ateist yapmak istiyorlardı. Bu düşünceden hareketle "ateizm bir bilim olsun" düşüncesi ortaya çıktı. Bunun eğitiminin yapılması da bu düşüncenin doğal bir sonucu

olarak ortaya çıktı. 1920'li yıllarda bu amaçla dine karşı çok saldırgan politikalar uygulandı, propagandalar yapıldı. "Hudaysızlar Cemiyeti" kuruldu. Çocuklar ve gençler "biz Allahsız, Tanrı tanımıyoruz" diye öğretildiler, yetiştirildiler. İkinci olarak dini talim-terbiye veren okullar kapatıldı. Sembolik olarak bir iki yerde buna izin verildi. 1930'lu yıllarda bu politikada biraz yumuşama başladı. II. Dünya Savaşından sonra biraz daha yumuşama oldu. Daha sonra ateizm anlayışına göre ibadetlerin zararlarından söz edilmeye başlandı. Mesela; orucun bedene zarar verdiği, iş gücünü düşürdüğü propagandası yapıldı. Ama köylerde bayramlar bildiğim kadarıyla her zaman kutlandı. Komünist olsun olmasın Cuma namazı kılıyorlardı. Köylerden büyük şehirlere Cuma namazı için geliyorlardı. Her bir köyde dört beş tane din görevlisi vardı ve bunlar dualara, törenlere, cenazelere iştirak ediyorlardı. Nikah ne Kırgızistan'da ne de Orta Asya'da şimdiye kadar hiç terk edilmedi. Orta Asya Türk topluluklarından sünnet olmayan kimse kalmamıştır. Kendi dilini unutmamış, dili Rusça olan kimseler bile mutlaka sünnet olmuştur. Öldüklerinde de, komünist olsa, hatta komünist partisinin sekreteri de olsa ölürken Müslüman olarak ölüyorlar, Müslüman mezarlığına konuluyorlardı. Mezarlığa Müslümanlığın gerektirdiği şekilde kefenlenerek gömülüyorlardı. Biliyorsunuz Ruslar ölümlerini tabutla gömerler. Hiçbir Orta Asyalı tabutla gömülmemiştir. Kefenlenerek gömülmüşlerdir. Belki sizler de gördünüz, Orta Asya'da Rus Hristiyanlar var. Geçmişten bugüne onların mezarlığı ayrı, bizim mezarlığımız ayrı olmuştur. Yahudilerinki de ayrıdır. Orta Asyalı komünistlerin önde gelenleri de yalnızca Müslüman mezarlığına gömülüyorlardı, Rusların mezarlığına gömülmek istemiyorlardı. Bazıları yazıyordu: "Ateistlerin de bir mezarı olsun." diye, ama hiçbir zaman ateistlerin bir mezarı olmadı. Genel olarak Sovyet döneminde din eğitimi olmadı, ailede de olmadı. Çünkü ailelerde de birçok şey unutulmuştu. Dini bilmeyen yeni bir nesil ortaya çıktı. Bu yeni nesil sadece dua okuyordu. Bayramlar geldiğinde *ervahlar* (ata ruhları) gelecek düşüncesiyle kurban kesip aş veriyorlar, dua ediyorlardı. Bayramlar coşkuyla kutlanıyordu; Kırgızı, Kazağı, Özbeği, herkes katılıyordu. Son zamanlara kadar durum böyleydi. Sovyet döneminde yüksek öğretim kurumlarında "ateizm" adı altında bir ders vardı. Bu derste "ateizm" ve "darwinizm" öğretilirdi. Orta öğretimde din derslerine programda yer verilmiyordu. Bağımsızlık sonrasında artık hem yüksek, hem de orta öğretimde "iman sabığı" adı altında din ve ahlak derslerine yer verilmeye başlandı.

Sovyet döneminde ateizm propagandası çok yapılıyordu. Ama bu propagandaların halk üzerinde etkisi çok azdı. Ateizmi anlatanlar da skolastik düşünceye sahiplerdi ve ateşli bir ateizm propagandası yoktu. Halkta inanç vardı, propagandalar halkı fazla etkilemiyordu. Biliyorsunuz, bizim bir yazarımız var, Kubançbek Malikov. O Çin'e karşı şiir yazıyordu ve iyi bir komünistti. Ama inancı vardı. Bir arkadaşım bana onun ölürken, bizde Kırgızlarda "kelime getirmek" diyoruz, dua ederek, kelime-i şahadet getirerek öldüğünü söylemişti. Bu yazar çocukken din eğitimini aldığı için Müslüman olarak öl-

müştür. Şair ve Sovyet ideolojisinin bir eri olarak şiirler yazıyordu, propaganda yapıyordu ama içinde inanç kalmıştı. Tacikistan Komünist Partisi'nde birinci sekreter olarak çalışan, aynı zamanda Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi üyesi ve Moskova'da bulunan Şarkiyat Enstitüsü'nde de görevli bulunan bir bilim adamı vardı. Bu kişi kansere yakalanmıştı ve bunu öğrenince Politbüro'ya bir mektup yazarak: "Ben kanserim ve öleceğim. Bana hac yapmam için izin verin." Şeklinde bir talepte bulunmuştu. Politbüro da onun hacca gitmesine izin vermişti. Bu da Sovyet ideolojisinde karşılaşılan ilginç bir örnektir. Diğer bir hususa daha vurgu yapmak isterim burada: Sovyet döneminde uygulanan ateizm propagandasının bizim kültürümüze zararı oldu. Ama bizden çok da Ruslara zararı oldu, Rusları daha çok etkiledi.

Dinî Araştırmalar- Sayın hocam, bu anlattıklarınızdan ateizm propagandasının amacına ulaşmadığını ve başarısızlıkla sonuçlandığını söyleyebilir miyiz?

Evet. Çeşitli alanlarda tanıdığım bilim adamları var. Onlar hala kendilerinin ateist olduklarını söylüyorlar. Bunun yanında inanmak istediklerini, ancak aldıkları ateist eğitimin etkisinden kurtulamadıklarını da söylüyorlar. Yakınlarda Nobel Ödülünü alan Rus Fizikçisi de bunlardan birisidir. Bu şahıs şunları söylemişti: "Ben ateistim, arkadaşlarım da ateist. Ama ahlak açısından bakılınca bizler papazlardan iyiyiz." Aslında ateizm propagandası Ruslar arasında da dini inançları tam olarak yok edemedi. Ruslar arasında da ateizm propagandasının hızlı olduğu yıllarda, evlerinde haça tazim edenler, ayin yapanlar, Hristiyanlığın gereklerini yerine getirenler oluyordu.

Orta Asya'da Türkler arasında sünneti evde yapıyorlardı. Sovyet idaresi sağlıksız olduğu için buna izin vermedi. Polikliniklere gelin bu işlemi polikliniklerde yapalım dedi. Böylece sünnet uygulamasına izin verilmiş oldu. Bundan başka yine komünist partisinde, hatta üst düzeyde görevli bir kişi de olsa, oğlunu-kızını evlendirirken mutlaka din görevlisini çağırıp nikah kıydırıyorlardı. Bunlar artık Orta Asyalılar arasına yerleşmiş geleneklerdi. Bu geleneklerin, örf ve adetlerin dini duygunun korunmasına yardımcı olduğunu söylemek de mümkündür.

Dinî Araştırmalar- Bir başka soruya geçmek istiyoruz hocam. Biliyorsunuz, Kırgızistan'da çok farklı etnik unsurlar var. Bu etnik yapının Kırgızistan'ın gerek demokratikleşme sürecinde, gerek ekonomik ve siyasi açıdan diğer Orta Asya Cumhuriyetlerine göre daha hızlı gelişeceğine, katkıda bulunacağına inanıyor musunuz? Yoksa bu etnik farklılıklar Kırgızistan için önemli bir problem mi? Bu sorumuzu diğer Orta Asya Cumhuriyetlerindeki etnik özellikleri de göz önünde bulundurarak cevaplar mısınız?

Diğer Cumhuriyetlerde de etnik farklılıklar bizden az değildir. Bana göre dünyada tek bir milletten oluşmuş devletten daha iyisi yoktur. Mesela Japonya'ya bakın hepsi Japondur. Çok az Koreli vardı, ama onlar da Japonlaşmıştır. Kore'de de başka halk yoktur. Türkiye'de de bu bakımdan durum iyi. Atatürk iyi bir politika izlemiş bu konuda. Bu noktada şu hususlara dikkatinizi çekmek isterim. Birincisi; dünyada artık milletler arasında her alanda

bir rekabet yaşanıyor. Etnik çeşitliliği çok fazla olan ülkelerde bu rekabet sağlıklı olarak gerçekleştirilemez. Aslında dünya nüfusunun çok sayıda milletten oluşması da çok dilli olması da iyi değil. Bu bakış açısıyla Kırgızistan'ı göz önüne alırsak, küçük bir devletin neredeyse yüze varan farklı etnik unsurlardan oluşması ise hiç iyi değil. Ama bunun çaresi de yok. Bu karşı karşıya olduğumuz bir realite.

Kırgızistan'da aslına bakarsanız üç önemli etnik unsur var. % 67-68 oranında Kırgızlar, ikincisi Ruslardı, şimdilerde % 15 oranında Özbekler ikinci sırayı aldılar, üçüncü sırada ise bağımsızlıktan sonra yaşanan göçler nedeniyle % 13-14 oranında Ruslar bulunmaktadır. Kırgızistan'da kalan Rusların çoğunu yaşlılar ya da göç etmeye imkanı bulunmayanlar oluşturmaktadır. Yaşlıların çoğu on yılın içinde ölecektir, zaten her geçen gün sayıları azalmaktadır. Geride kalan etnik unsurlar ise 60 bin, 50 bin, 30 binden fazla olmayan guruplardır. Bunlar arasında Uygurlar, Kazaklar, Tatarlar, Ahıska Türkleri, Tacikler, Çinli fakat İslam'ı kabul etmiş bulunan Dunganlar, Ermeniler, Gürcüler, Yahudiler, Almanlar, Koreliler var. Temelde Kırgızistan'da sözünü ettiğimiz üç büyük gurup var, kalanları küçük guruplar. Bu küçük guruplar da, Türk kökenli de olsa, mesela; daha çok kuzeydeki Özbekler, Ahıska Türkleri, çocuklarını Rus okullarına gönderiyorlar. Rusların ve Rusya'nın Kırgızistan'da hala bir çekiciliği var. Bizim Kırgızların en büyük dezavantajı, Kırgızların bir şehir kültürünün bulunmamasıdır. Aynı zamanda bir yazı dili, bir bilim dili yok. Aslında Özbekler için de aynı şey söylenebilir. Özbeklerinki, İran dilinden etkilenmiş bir dil ve yaşam kültürüdür. Bunlar, Rus kültürü yanında primitif (ilkel) kültür gibi görünüyor, kendileri de reddediyor. Onun için Orta Asya'da birleşmiş, entegre edilmiş bir ortak kültür olsa sosyal ve ekonomik gelişmeler de ona göre hazırlanabilirdi.

Dinî Araştırmalar- Öteden beri Türkiye'de, hatta Orta Asya aydınları arasında bir "Türk Dünyası Birliği"nden söz ediliyor. Bu Türk Dünyası'nın birliği için etnik unsurlar göz önünde bulunduruluyordu. Yani Özbekler, bir Türk topluluğu, Kırgızlar bir Türk topluluğu, Kazaklar bir Türk topluluğu gözükiyordu. Bağımsızlık sonrasında ortaya çıkan tabloda bir de bu Türk unsurların birbirlerine bakışları var. Hepsi birbirine başka bir millet gibi, ya da kendisini diğerlerinden başka bir milletmiş gibi görüyor adeta. Türk Dünyası Birliği'nden söz edecek olursak, bu noktada, Orta Asya'da etnik unsur birleştirici rol oynar mı? Ya da etnik unsurun yanında din birliği önemli bir rol üstlenebilir mi?

Eskiden biliyorsunuz Orta Asya'da İslam'ın bütünleştirici bir rolü vardı. Kırgız mısın, Özbek misin, Kazak mısın, çok da önemi yoktu. Özellikle tarihte Hokand Hanlığı'nda bunu çok açık görebiliyoruz. Yönetime kim gelirse gelsin onun üstünlüğü söz konusuydu. Halk çoğunlukla göçebeydi o dönemlerde. Bu bakımdan günümüzde Orta Asya Türk topluluklarına bir eğitim, bir anlayış kazandırmak gerekiyor. Türkiye'de bu eskiden beri var. "Bizim Türkiye dışında da kardeşlerimiz, soydaşlarımız var" düşüncesini işleyen yayınlar ve bilim adamları oldu. Türk insanına bir hedef gösterildi: "Biz dün-

yada yalnız değiliz. Bizimle aynı dili konuşan, aynı kültürü paylaşan kardeşlerimiz var.” İdeolojisi işlendi. Ama Orta Asya’da böyle bir anlayış yok ki. Bu anlayış eskiden aydınlar arasında vardı: “Pan-Türkizm” düşüncesi. Ama belli bir dönemde Pan-Türkist olsun olmasın birçok aydını hapse attılar, kurşuna dizdiler. Dolayısıyla bu düşünce kayboldu. Bu konunun diğer bir yönü; “Orta Asya halkını Ruslar böldü, onları ayrı birer millet haline getirdi.” iddialarıdır. Bu görüntü aslında kapitalizmle birlikte başlamıştır. Aslında Bolşeviklerden önce Orta Asyalılar kendi şivelerinde yazmaya başlamışlardı. Orta Asya’da Araplarınki gibi ortak bir yazı dili olmadığı için herkes kendi şivesini kullandı, geliştirdi. Bu dilleri Bolşevikler çıkardı, diyorlar. Ama bu durum daha önceden ortaya çıkmıştı zaten. O zamanlarda Tatarlar, Kazaklar, Özbekler, Azeriler hep kendi şivelerinde yazıyorlardı. Kırgızların o zamanlarda yazı dili yoktu. Genel görünüm buydu. Burada bana göre iki önemli husus var. Birincisi: Türkiye kalkınmalı, Japonya gibi. Bişkek’te Japonca öğretim kursu var. Bu kurslara üç bin kişi devam ediyor. Kırgızlara Japonca’nın ne gereği var? Kırgızistan’a gelen Japon zaten İngilizce biliyor. Kırgızların Japonya’ya gitme ve orada yaşama imkanı da yok. Bu ilginin sebebi, Japonca öğrenmenin şimdilerde bir anlamda moda gibi algılanması ve Japonya’nın gelişmiş bir ülke olmasıdır. Aynı zamanda Bişkek’te ve Kırgızistan’ın değişik yerlerinde Türkçe öğretimi de var. Ama bana göre Türkçe kurslarına umulandan daha az insan katılıyor. Bu katılımın sebebi de belki bir Türk firmasında iş bulabilirim ümididir. Eğer Türkiye’de istenilen düzeyde kalkınabilse Orta Asya’da etkisini artırabilse, Kırgızistan’da çok daha fazla insan Türkçe öğrenmek için can atacaktır. Hatta Türkçe öğrenmek moda haline gelecektir. Onun için Türkiye kalkınmalı, dünya devletleri arasında yerini almalı ve hatta Avrupa Birliği’ne girmelidir. Eğer Türkiye istenilen düzeyde kalkınmış olsa Türkiye’nin hem dış Türkler politikası daha sağlıklı olur, hem de dış Türklerin karşılarında örnek alacağı bir Türk devleti olur, diye düşünüyorum. O zaman dış Türklere yardım etmeye de gerek kalmaz. Bu durumda onlar bazı şeyleri görebilecekler ve Türkiye’yi takip edeceklerdir. Ayrıca Türkçe’yi gelişmiş düzeyde biri bilim dili yapmak ve Orta Asya’ya o dilde bilim getirmek lazım. Şimdi bakıyorsunuz, Orta Asya halkları küçük halklar ve çaresiz durumda. En çok nüfusu olanlar Özbekler ve nüfusları 25 milyon civarında. 25 milyon Çin’in yanında ne ifade eder? Rusların yanında ne ifade eder? Türkiye’nin yanında de ifade eder? Bu saydığımız ülkelere göre 25 milyon çok büyük bir rakam değil.

Günümüz şartlarında aslında herkes bir yabancı dil bilmek zorunda. Ama başka bir dili öğrenmek de kolay değil. Bir halkın İngilizce’yi öğrenmesi için bir asır gerekir. Bununla yalnızca konuşup anlamayı kastetmiyorum, İngilizce’yi öğrendim diyen kimse o İngilizce’yle bilim içine girebilir mi, bilim yapabilir mi? Dil bilmede önemli olan budur. Onun için Türkçe’yi bu doğrultuda geliştirmek ve yaygınlaştırmak lazım. Bunun için gerekli olan altyapıyı oluşturmak, kurslar açmak, kitap yayınlamak, özellikle Türkçe’yi kendi kendine öğrenebilecek kitaplar hazırlamak lazım. Bu kitaplar öncelikle bütün

Dış Türklere; Kırgızlara, Kazaklara, Özbeklere, Türkmenlere, Tatarlara ve diğerlerine yönelik olmalıdır. Ayrıca Türk müziğini empoze etmeden yaygınlaştırmak lazım. Dış Türkler Türk Halk Müziğini seveceklerdir, benimseyeceklerdir. Çünkü müzikte de ortaklıklar ve benzerlikler var. Böylece ortak bir Türk kültürünün oluşması için önemli adımlar atılmış olacaktır. Türkiye'nin politikası güçlü olsa, kendisi kalkınsa ve zengin bir ülke olsa, bilim açısından da önemli gelişmelere sahip olsa, bu çerçevede yetişecek yeni bir nesil çıkarsa Türk dünyası daha güçlü hale gelecektir.

Dini Araştırmalar- Bu söyledikleriniz doğrultusunda Türkiye'nin geleceğini nasıl görüyorsunuz?

Türkiye coğrafya olarak diğer Türk topluluklarına göre iyi bir bölgede bulunuyor. Diğer bir husus; Orta Asya Türk Toplulukları şimdilerde bataklık ve çamur yolda bulunuyorsa, Türkiye asfalt yola çıkmış durumda. Ama Türkiye bu asfalt yolda henüz istenen ve beklenen hıza ulaşmış değil. Japonlar gibi, Çinliler gibi daha çok çalışmalı, daha fazla yol almalı. Ama Türkiye'de de işsizlik sorunları bulunuyor, çalışmak yerine kahvehanelerde oturanlar çok. Oktay Sinanoğlu çok kızıyor bunlara; bizinkiler tavla, okey oynayıp çay içiyor, "vakti gerçekten öldürüyorlar" diye. Güçlü bir millet olmak için çalışmaktan başka çare var mı? Japonları görüyorsunuz, hiç kimse sevmiyor Japonları, Amerika da sevmiyor, Avrupa da sevmiyor. Fakat Japonlar çalışkan ve girişimci bir millet oldukları için ısrarla dünyaya açılıyor. Dünya teknolojisini takip edip kendilerine mal ederek, geliştirerek üretim yapıyorlar. Türkiye de Japon modeli gibi bir model kabul etmeli ve dünyaya açılmalı.

Dini Araştırmalar- Orta Asya Türk Topluluklarını çok iyi tanıyorsunuz. Türkiye'de de bulundunuz. Türkleri de çok yakından tanıyorsunuz. Kendi halkınızın özelliklerini, deyim yerindeyse "kişiliğini" de çok iyi biliyorsunuz. Bu bağlamda Türk topluluklarının eksiklikleri nelerdir? Özellikle Kırgızistan'da, belki Türkiye'de de öyle; halkın önemli bir kısmını gençler oluşturuyor. Sizce Türk Topluluklarının ortak bir psikolojisi var mı?

İlk olarak eğitimin kaliteli olmadığını söyleyebilirim. Gençlere iyi eğitim vermemiz gerekiyor. İkincisi, milli bir ideoloji göstermeliyiz gençlere ve insanlarımıza. Devlet ve millet bu yönde seferber edilmeli. Aslında Türkiye'de bu kolay. Bunu yapmak bizim bölgede biraz daha zor. Halkı, gençliği tembellikten kurtarıp çalıştırmak lazım. Aslında bir 15 yıl eğlenmesek ne olur? Çok çalışsak, çağdaş dünyaya doğru belli bir mesafe alsak iyi olmaz mı? Dış dünyayla nasıl rekabet edebiliriz? Hangi alanda kendimize Pazar bulabiliriz? Bunları araştırmalı, ona göre plan, program yapmalıyız.

Dini Araştırmalar- Bu sözlerinizin akabinde size şu soruyu yöneltmek istiyoruz. Siz, Türkiye'den beklentilerinizi sayıyorsunuz. Peki siz kendi yöneticilerinize, kendi aydınlarınıza, değişim sürecinde uluslar arası arenada yer almaları için neler söylüyorsunuz?

Ben bu halkın çocuğu olduğum ve aydınlar tabakasından sayıldığım için bana göre doğru olan şeyleri söylemek istiyorum. Kırgızlar efsanelerle oyanıyor. Bizde köklü bir devlet geleneği yok. Devlet yönetiminde tecrübeleri-

miz çok az. Problemlerin çoğu buradan kaynaklanıyor. Kırgızları gerçeklerle yüz yüze getirmek lazım diye düşünüyorum. Ben bunu yapmaya çalışıyorum. Onun için beni bazıları “Kırgız düşmanı” olarak göstermeye çalışıyor. Ama ne olursa olsun dünya gerçeklerini, Kırgızların içinde bulunduğu durumu doğru bir biçimde anlatmak lazım. Ben Kırgızların küçük bir topluluk olduğunu söylüyorum, bunun farkında olalım diyorum yetkililere. Gerçi, Estonlar gibi bizden küçük topluluklar da var. Bunların sayısı sadece bir milyon. Ama dış dünyaya açıldı, kendi kültürü var, yabancı dili biliyorlar. Bu gibi örnekler de var önümüzde. Ben her zaman gazete, televizyon ve radyolarda imkan oldukça vurguluyorum. Orta Asya Türk halkları kendi kabuklarına çekilerek yol alamazlar. Şu gerçeği unutmadan hareket etmeliyiz: “Biz dünyada yalnız değiliz. Gelişen ve gelişmekte olan bizim dışımızda bir dünya var. Biz bunun neresindeyiz? Gelişmiş bir Batı var önümüzde. Ben artık üzülmediğim için Batıya da gitmiyorum. Bakıyorum biz 200-300 yıl gerisindeyiz Batının. Bunları değerlendirmeden dünyadaki yerimizi almamız çok zor.

Dinî Araştırmalar- Bu noktada, bağımsızlık sonrasındaki ilk yıllardan itibaren Kırgızistan için “Orta Asya’nın İsviçresi olacak” deniliyordu. Bu konuda neler söylersiniz?

Bizim Cumhurbaşkanı İsviçre’ye bir gezi yapıp gelmişti. Dönüşünde cumhurbaşkanımız “Biz Orta Asya’nın İsviçresi olacağız” şeklinde bir açıklama yapmıştı. Bazı basın yayın temsilcileri bu sözle ilgili görüşümü sormuşlardı: “Gerçekten Kırgızistan ileride Orta Asya’nın İsviçresi olabilir mi?” demişlerdi. Ben “olabilir, ama bunun şartları var.” demiştim. Eğer Çin Amerika, Tacikistan İtalya, Özbekistan Almanya, Kazakistan İngiltere olsa Kırgızistan o zaman İsviçre olabilir.” Cevabını vermiştim. Bu sözü söyleyenler bazı şeyleri iyi değerlendiremiyorlar. Zengin ve gelişmiş ülkelerin ortasında bulunduğu için İsviçre, zengin bir ülke olmuştur. Orta Asya’da her taraftan fakirlikle kuşatılmış ülkelerin ortasında bulunan Kırgızistan nasıl İsviçre gibi zengin bir ülke olabilir? Belki 100 yıl, belki 200 yıl önce İsviçreli Kırgızlardan da fakirdi, ben baktım onların tarihine. Orta Asya’da uzun süre bir organizma gibi hareket edilmiş. Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan ciddi biçimde birbirlerinden ayrılmamış, ayrı gümrük de yok. Sovyet döneminde formaliteden ibaret bazı sınır ve gümrük uygulamaları olmuş. Bağımsızlıktan sonra ortaya çıkan cumhuriyetler sınırlarını kapattılar, adeta kendi kabuklarına çekildiler. Cumhuriyetler arasında sağlıklı ilişkiler de yok. Ne yapacaklar içe kapanmayla? Aslında İsviçre olabilir Kırgızistan, ama az önce söylediğim şartlar gerçekleşirse. Bu noktada şunu da vurgulamak yerinde olacaktır: Orta Asya ülkelerinin katı sınır politikalarının ve kendi içe kapanmalarının çok “dezavantajı” var. Biz sınırlarımızı daha düne kadar açık tuttuğumuz kardeşlerimize kapattık. Biz kimden korkuyoruz? Kendi halkımızdan mı korkuyoruz? Niçin kapatıyorsunuz sınırları? Sınırlar açık olsun. Bunun faydası daha çok olacaktır. Dinciler mi var? Olsun. Türkiye’de dinciler % 18-20 civarında oy aldılar, milletvekilleri çıktı. Ne oldu? Şimdi de AK Parti din partisi diyorlar, gelsin. Halk istedi geldi, halk isteyince de gider.

Halktan korkmamak lazım. Bizim sınırlarda uyguladığımız katı politikalar hayali korkulardan kaynaklanıyor bence. Özgürlüğün iyi tarafı çok. Özgürlük olmasa, zararlı unsurlar illegal çalışacak, yine yapacaklarını yapacaklardır. Devlet kendi menfaatini korumalı, düzeni sağlamalı, ama halkın sağduyusuna da güvenmelidir. Orta Asya Cumhuriyetlerinin içe kapatılmasının diğer bir nedeni de hükümetlerin sınırlardan vergi alınmasına yönelik politikalarıdır. Bana göre sınırlar açık olsa belki de daha fazla ekonomik girdi sağlanacaktır.

Dini Araştırmalar- Orta Asya'da bir geçiş süreci yaşanıyor. Bu geçiş sürecinde cumhuriyetler arasında sınırların kapatılması gibi bir gelişme yaşanıyor. Avrupa'da bunun tam tersi oluyor. Türkiye'nin de bu yönde, Avrupa Birliği'ne katılma girişimleri devam ediyor. Orta Asya Cumhuriyetleri için AB gibi bir birliğin kurulması mümkün mü?

Orta Asya'da "Ortak Pazar" olmazsa ekonomide ve başka alanlarda hiçbir gelişme olmaz, diye düşünüyorum. Orta Asya'da sınırlar açılmak zorunda. Şimdiki idareciler komünist bir geçmişe sahip oldukları için bunların ya fikirleri değişmeli ya da onların yerine gerçekleri görebilen, okuyabilen idareciler gelmeli. Ancak Orta Asya'nın geleceği ile ilgili bir tehlike görüyorum: Şimdilerde Orta Asya'da bizim yetenekli çocuklarımız İngilizce öğreniyorlar. Niçin öğreniyorlar İngilizce'yi? Buraları terk etmek, başka ülkelere gitmek, göç etmek, oralarda daha iyi yaşam şartları elde edebilmek için. Kafası çalışanlar dış ülkelere giderse durum ne olur? Biz Kırgızlar ya da diğer Orta Asya halkları küçük halklarız. Bizim geleceğimiz olan zeki, çalışkan ve güçlü beyinler yurdumuzu terk ederse, başka ülkelere yerleşirse, geride kim kalacak? Geride işe yaramayanlar kalacaktır.

Dini Araştırmalar- Bizimle Türk Dünyası üzerine düşüncelerinizi paylaştığımız için çok teşekkür ediyoruz. Türkiye'ye bir mesajınız var mı? Ayrıca son sözlerinizi alabilir miyiz?

Benim küçüklükten beri Türkiye'ye karşı çok ilgim vardı. Türkiye hakkında kitaplar okuyordum. İstanbul hakkında çok kitap okudum. 1993 yılında İstanbul'a ilk defa gittiğimizde çok heyecanlanmıştım. Gözlerimden yaş gelmişti, çok duygulanmıştım. Daha sonraları da Türkiye'ye çok gidip geldim. Türkiye'nin kitaplarını, gazetelerini okuma, müziğini dinleme imkanım oldu. Türkiye'den çok sayıda dost edindim. Şimdi biliyorsunuz Kırgız-Türk Manas Üniversitesi'nde çalışıyorum. Bulduğum çalışma ortamını değerlendirdiğimi düşünüyorum. Her zaman, her konuda Türkiye'nin yardımını görüyoruz. Biz de Türkiye'nin değerini biliyoruz. Ama, Türkiye'den daha ciddi, daha gerçekçi bir strateji belirleyerek dış Türklere yönelik rasyonel, uzun vadeli politikalarını geliştirmesini bekliyoruz. Türkiye'den bir diğer beklentimiz: 15-20 yıl daha gayretli çalışsalar ve daha iyi bir konuma gelseler, sözünü ettiğim asfalt yolda daha ileriye hızla yol alsalar, bunun bütün Türk Dünyası için umut verici bir gelişme olacağını düşünüyorum. Türkiye'nin her alanda gelişmesinin Orta Asya Cumhuriyetleri için de çok önemli olduğunu görüyoruz. Türk dilinin bilim dili ve Türk kültürünün ortak kültür olmasını bekliyo-

ruz. Türkiye örnek bir ülke olursa bizim Orta Asyalılar da Türkiye'yi taklit edeceklerdir. Biliyorsunuz, bize yakın geçmişte Rusya ve Ruslar örnek oldular. Onların her şeyini taklit ediyoruz, hala taklit edenler var. Bu anlamda Rusların yerini Türklerin almasını diliyoruz. Görünen o ki, Ruslar ve Rus kültürü de artık çekiciliğini kaybetmeye başladı. Ama Amerika ve Avrupa Orta Asya'da bilinçli ve gayretli olarak bir "kültür politikası" da güdüyor. Biz yönümüzü Türkiye'ye çevirdik ve Türkiye'den yeni gelişmeler bekliyoruz. Türkiye'den umutluyuz. Ben de sizlere çok teşekkür ediyorum.